

Francine Muel-Dreyfus

**FOLKSKOLLÄRARE OCH
SOCIALARBETARE**

Metodologiska kommentarer
till den historiska sociologin

Skeptronhäften

Francine Muel-Dreyfus

FOLKSKOLLÄRARE OCH SOCIALARBETARE

METODOLOGISKA KOMMENTARER

TILL DEN HISTORISKA SOCIOLOGIN

Föreläsning, Stockholm den 15 september 1986

Översättning Elisabeth Hultqvist

Bilaga: Inbjudan till föreläsning och seminarium med
Francine Muel-Dreyfus den 15 och 16 september 1986.

Skeptron

Stockholm 1987

Skeptron, stiftelse för kulturstudier
Redaktör: Donald Broady
Högskolan för lärarutbildning i Stockholm
Institutionen för pedagogik
Box 34 103
S-100 26 Stockholm
Tel: 08-22 16 80

ISSN 0284-0731

Svensk copyright Skeptron 1986

Originalalets titel: Enseignement primaire et éducation spécialisée :
remarques méthodologiques à propos de recherche en sociologie
historique (ej publicerad)

Översättning: Elisabeth Hultqvist

Omslag: Charlotta Nydahl Broady

Tryck: HLS

Stockholm 1987

Folkskollärare och socialarbetare. Metodologiska
kommentarer till den historiska sociologin.

Francine Muel-Dreyfus

Centre de sociologie européenne, EHESS, Paris.

Jag kommer här att presentera en serie forskningsprojekt som jag arbetat med sedan 1974 och fram till 1982, som behandlar folkskollärare och socialarbetare.

Projektet om folkskollärarna omfattar perioden 1880-1914, dvs. den period då den republikanska regeringen införde obligatorisk folkskola i hela Frankrike. Projektet om socialarbetarna spänner över en betydligt längre historisk period, och omfattar två delar.

Den ena består av undersökning om socialarbetare som började yrkesarbeta åren mellan 1965 och 1975. Det handlar om en period som i Frankrike kännetecknas av en verklig "explosion" inom det sociala arbetet. Den andra består av en historik över omhändertagandet av "problembarn" från början av 1800-talet och fram till 1970.

Jag ska försöka lyfta fram de metodologiska och teoretiska frågeställningar som efterhand förde mig in på de olika forskningsprojekten, och på de skiftande ämnesmaterialen. Jag kommer därför att rekonstruera forskningens kronologiska förlopp, och särskilt ta fasta på övergångarna från ett ämnesområde till ett annat, på hur ett sociologiskt synsätt förenades med ett historiskt, liksom hur sociologin och psykologin sammanfördes.

Det här arbetet har fått mig att förstå hur viktigt det är att söka sig tillbaka till ursprungets sociala historia; för att komma åt rötterna till det arv som fortfarande lever kvar i institutionerna, och som vi idag känner igen som institutionernas "sociogenes", för att nu använda Norbert Elias formulering. Det här sättet att söka sig tillbaka till det ursprungliga, gör att vi kan frigöra oss från ideologierna och de föreställningar institutionerna har om sig själva. Mot den institutionella historien, ställer vi ursprungets sociala historia, och återupprättar på så sätt den sociologi som behandlar mötet mellan sociala agenter och de yrken som är i vardande.

Om man enbart håller sig till den version av historien och de myter institutionen skapar om sig själv, riskerar vi att utelämna det sociologiska objekt vi skulle kunna benämna yrkeskallets sociala villkor.

Under punkt två ska jag behandla problemet, hur man i den sociologiska analysen kan förena individernas subjektiva förhållande till den sociala världen, dvs. frågan om förhållandet mellan psykologi och sociologi. Analyserna hör hemma inom den begreppssfär som utarbetats av Pierre Bourdieu om förhållandet mellan habitus och fält. Dessa frågor tar jag upp i min framställning av de olika ämnesområdena och de olika historiska tidpunkterna; det handlar om inrättandet av folkskoleordningen i Frankrike mot slutet av 1800-talet; folkskollärarnas sociala levnadsbanor vid denna tid; socialarbetarnas levnadsbanor under 1965 och 1975, och slutligen de institutioners historia som definierat och omhändertagit barn och ungdom med problem.

1) Skolfrågan en politisk fråga

Den "nyskapelse" som den traditionella historieskrivningen ofta ser i den kostnadsfria, sekulariserade och obligatoriska skolan, är i själva verket redan tyngd av institutionellt formad historia, inom vilken det har utvecklats en definition av ett folkligt "sunt förnuft" och dess inneboende gränser.

Under 1800-talet sprider sig kravet på utbildning till allt större delar av arbetar- och bondeklassen. Den grupp som utbildningsministern Guizot skickar ut 1830 för att undersöka hur skolundervisningen bedrivs i Frankrike, finner en hel rad olika former av undervisning och helt skiftande krav och innehåll. Men de möter också ett starkt motstånd från arbetarnas sida mot försöken att förhindra den läs- och skrivundervisning som i hemlighet ges av någon icke-meriterad person. Vid Internationalen 1868 vittnar de utsända arbetarna om svårigheterna att få till stånd en kostnadsfri och obligatorisk undervisning för alla. Der ser i undervisningen ett vapen. Mot slutet av 1800-talet är kravet på läs- och skrivundervisning en av kärnfrågorna inom arbetarrörelsen. Det krävs av de militanta arbetarna ett visst mått av organisation för att effektivt kunna planera och genomföra strejker, bygga upp strejkkassor, osv. En viss grad av utbildning och yrkeskunnighet är avgörande för att strejken ska lyckas.

Även befolkningen på landsbygden upplever det som mer och mer ovärdigt att inte kunna läsa och skriva. Det blir alltmer nödvändigt att kunna behärska dessa färdigheter för att klara av vissa administrativa ärenden, som bokföring, brevväxling med de utflyttade, mm.

Reformer som rör utbildning av "folket" blåser alltid till liv en debatt om farorna med att ge folket kunskaper, om det nu handlar om bönderna på 1600-talet, måltavla för motreformationens utbildningsvåg eller som i det här fallet om arbetar- och bondeklassen på 1800-talet. Det är ett "halvt-vetande", "förkrympta kunskaper" som den tidigare utbildningsministern Guizot uttryckte det om folkskolan, som av "naturen" misskänner den "rätta" användningen av kunskaperna. Under den period då staten, dvs. den republikanska regeringen inför folkskolan, blossar debatten upp på nytt. I tidskriften Revue des deux mondes förfasar sig de konservativa över vilka kulturella utsvävningar och överdrifter man nu kan vänta sig från arbetarnas sida: "Med en lag om obligatorisk undervisning kan man förmodligen göra 9 av 10 fransmän läskunniga, men det finns ingen lag i världen som under samma tid kan förmedla till de arbetande lagren de moraliska resurser som är resultatet av tidigare generationers förtjänstfulla ansträngningar", (han talar om borgarklassen). Skolfrågan är mycket riktigt en politisk fråga. Risken finns, att människor som tillägnar sig kunskaper blir medvetna och revolterar mot sin situation.

"Våra förfäder hade inte förstått oss om vi hade hävdat att det gick att uppfostra ett barn utan att undervisa det, men de hade än mindre godtagit ett förslag om att undervisa barnet utan att uppfostra det. Det vore som att räcka honom ett vapen utan att tala om vid vilka tillfällen det skulle brukas eller vilka försiktighetsmått han måste iaktta för att använda det." Republikens folkskola

försvarar sig med att inte sprida annat än vettig kunskap till folket. Den centrala frågan blir hädanefter, vad är en bra skollärare för folket.

Jag började med att studera de tidskrifter som riktade sig till folkskollärarna, för att därefter ta itu med uppläggnings- och det specifika innehållet i det som lärdes ut på lärarseminarierna. Utifrån detta material kan man säga att den yrkesmässiga identiteten formerar sig kring två poler: 1) att anlägga en kulturell syn på den sociala världen, 2) att sätta "gränser" för folkskolläraernas sociala och kulturella ambitioner. Det sista sammanfattas väl i lärarseminariets devis: lärarna bör uppträda "värdigt och modest".

I förhållande till det jag tidigare nämnt, om det ökade kravet på utbildning under 1800-talet, där man delvis ifrågasätter tanken att undervisning endast kan ske i skolmässigt organiserade former, tycks det som tillkomsten av den obligatoriska skolan samtidigt ger upphov till en kulturell definition av folkskolan i kontrast till läroverket och det intellektuella fältet i sin helhet. Under den här perioden institutionaliseras hierarkin bestående av de olika skolformerna, samtidigt som det utvecklas en för folkskolan specifik kulturell legitimitet; en ny version av vad som bör vara "bra" kunskaper för folket.

Betyder inte det att de erövringar som de undertryckta klasserna gör i fråga om kultur och utbildning, inte alltid relativiseras genom att definieras som nödvändiga och tillräckliga kunskaper för folket, och på så sätt nedvärdera det folkliga kunnande som inte är bokkunskap?

Jag ska inte i detalj redogöra för den symboliska klassificeringen, vilket skulle innebära att punkt för punkt ställa folkskolans förhållande till kulturen mot läroverkets, universitetets och de dominerande klassernas förhållande till denna kultur. I stället ska jag ge två exempel på det som kännetecknar folkskollärarnas utbildning, nämligen, den kulturella synen på den sociala världen och de gränser som sätts för lärarnas ambitioner.

Första exemplet: liknelsen med den stympade vakteln. Det är en uppdiktad berättelse om en folkskollärarkandidat som tillbringar sommarlovet hos sina föräldrar på landet. Det är ett avsnitt ur en av handböckerna i pedagogik, med titeln: Folkskollärarnas utbildning /éducation/. I det här avsnittet kan man läsa att den blivande läraren uppmuntras ta del i arbetet på gården, han hjälper till med plöjning och höbärjning. Men plötsligt avbryts berättelsen med en anekdot som visar att den blivande läraren inte är som de andra. Läraren berättar: "En dag hade jag försökt att slå gräset på en ängsdunge, plötsligt stötte min lie på ett litet motstånd. Jag hade redan slått till med lien, så jag kunde inte hejda mig. Jag tittade ner. Framför mig på marken låg en vaktel helt lemlästad, död, som offer för den moderliga kärleken, (författaren låter underförstå att vakteln låg och ruvade sina ägg). Jag betraktade sorgset mitt dåd. Jag kunde inte låta bli att bli rörd och tänkte vad barbariskä de är som dödar småfåglar." Och författaren till handboken tar till orda och sammanfattar: "kommer inte denne unge man att inför sina elever kunna inge medkänsla för de små djuren?" Den blivande läraren framställs som någon som utgör motsatsen till "barbarerna", hos

honom föregår tanken handlingen. Han är någon för sig, skild från de övriga bönderna. Hela den fostran och prägling den blivande folkskolläraren utsattes för på lärarseminariet syftade till att i grunden förändra hans identitet.

Det andra exemplet handlar om införlivandet av "gränser". Folkskolläraren uppmanas att ha ett "andäktigt" förhållande till kulturen. När denne ges möjlighet att ta del av vissa kulturella verk, såsom konsten och litteraturen, bör han vara medveten om att den kulturella världen är oändlig, som han därför på intet sätt kan göra anspråk på att behärska i sin helhet. Han bör ständigt visa prov på en kulturell blygsamhet. När de blivande folkskollärarna på detta sätt tar del av kulturen förvärvar de samtidigt en kunskapsmoral. Det framgår tydligt i pedagogikkurserna. Från det kursavsnitt som har rubriken "Yrkesutbildning", kan man läsa att "när turen har kommit till den unge läraren att hålla lektion, väljer han ett enkelt och konkret ämne, istället för ett ämne han själv föredrar, vilket inte skulle vara annat än att briljera och ge sig själv smicker." Strax därpå följer ett kapitel om "Den förnämsta kulturen för Anden och Hjärtat", där läser man följande: "Det säkraste sättet att få dem (folkskollärarna) att uppträda modest är att ge dem kunskaper som tillåter dem att själva upptäcka vad de saknar." Folkskolläraren bör alltså både lära sig att lära ut, grundstenen i folkskolans kulturella legitimitet var pedagogiken, samtidigt lära sig gränsen för den egna förmågan.

Folkskollärarnas sociala fostran styrdes av devisen "värdig och modest". Deras plats i den sociala världen uttrycks framför allt i deras förhållande till kulturen. Att skilja ut det kulturellt legitima är liktydigt med att ange vad som är socialt tillåtet och acceptabelt. Genom att uppmuntra folkskollärarna att leva i en anda av kulturell andäktighet, att föredra ett hemmaliv, att odla den själsliga bildningen, liksom att bygga upp ett slags personligt museum bestående av reproduktioner av den mest legitima konsten, syftar utbildningen till att de blivande lärarna ska inta en återhållsam attityd till den lokala befolkningen, framför allt då elevernas föräldrar. De uppmanades därför att dra sig tillbaka om omgivningen blev för hotande, dvs. för närgången och familjär.

2. Individuella sociala levnadsbanor och folkskollärarnas "kall".

Efter att ha avslutat denna del av arbetet, förstår man att det inte var så lätt att låta sig formas till den ideala folkskolläraren. Folkskollärarna råddes att dra sig tillbaka till kulturen och böckerkerns värld, liksom att upprätta ett förhållande av distanserad närhet till elevernas föräldrar. Det visar sig från undersökningar gjorda av några av folkskolans officiella tidskrifter, att det som folkskollärarna och folkskollärarinnorna mest talar om är ensamhet, en social, kulturell och känslomässig ensamhet. Den institutionella historien däremot talar enbart om "mission", "lärarkall" och om dessa "arméer av folkskollärare som aldrig svikit sin uppgift och alltid gjort sin plikt." Och lärarnas fackliga historia visar att det, åtminstone fram till första världskriget, var mycket sällsynt

med protester och organiserade aktioner. För att förstå hur denna moraliska och kulturella skolning kunde lyckas, måste man söka sig till annat material. Det handlar här om att närma sig folkskollärarnas verkliga sociala historier.

Jag hade möjlighet att komma i kontakt med en historiker, Jacques Ozouf, som 1964 genomförde en enkätundersökning bland folkskollärare som hade undervisat före 1914. Jag valde då att studera den sociala bakgrunden hos folkskollärare som hade varit yrkesverksamma i tre olika regioner av Frankrike: i norra regionen känd för sina gruv- och textilindustrier, i sydvästra regionen, en jordbruksregion på nedgång och parisregionen som medelpunkten för det kulturella livet.

Jämförelsen mellan dessa ekonomiskt och socialt verkliga historier och den ideale folkskolläraren, gör det möjligt att reflektera över som ^{det} Pierre Bourdieu kallar förhållandet mellan habitus och fält., dvs. förhållandet mellan de system av krav och förväntningar som har sitt ursprung i familjehistorien och de strukturella drag som härrör från institutionens historia.

Det gick att arbeta med dessa frågor, eftersom Jacques Ozoufs material sträckte sig flera generationer bakåt. Här fann jag uppgifter om farföräldrarnas yrke, men också spontana berättelser kring släktens historia.

Myten om folkskolan säger att det som blev folkskollärare och folkskollärarinnor var "folkets söner och döttrar", barn till arbetare och bönder. För de konservativa utgjorde den "låga" sociala bakgrunden en risk, de fruktade att den sekulariserade folkskolan

blev till ett revolutionärt tillhåll; och för republikens anhängare förkropppligade folkskollärarna den meritokratiska modellen där den frigörande skolan öppnar för det sociala uppåtstigandet.

Men vad säger oss då undersökningen från dessa ekonomiskt sett olikartade regioner? Vad det gäller den industriella regionen i norr, representerade arbetarna 62% av den aktiva befolkningen år 1896. I undersökningen kommer bara 25% av folkskollärarna från arbetarfamiljer. Från jordbruksregionen i sydvästra Frankrike kommer bara 18% från jordbrukarfamiljer. Och från Paris och området kring Seine kommer endast 4,5% av lärarinnorna och 19% av lärarna från arbetarfamiljer, och från jordbrukarfamiljer 2,5% av lärarinnorna och 11,7% av lärarna.

Till största delen kommer folkskollärarna från andra sociala förhållanden: mer än hälften kommer ur lägre medelklass (småhandlare, butiksanställda, lokala tjänstemän 32,4%) eller från arbetarklassens övre skick (konsthantverkare, hantverkare med anställda, lärarmästare, yrkesarbetare 12,8%) eller från småborgarskapet (folkskollärare, kontorister, tjänstemän 27,8%). Mellan 25 till 30% kommer från familjer där fadern varit självständig yrkesarbetare (handlare, hantverkare), deras levnadsstandard var lika eländig som fabriksarbetarnas, men de skiljer sig från dem genom en annan livsstil (familjeföretag) och andra föreställningar om den sociala världen.

Den här undersökningen upplyser oss inte bara om föräldrarnas och far- och morföräldrarnas yrke, utan också om familjens sociala och kulturella kapital, ibland även om far- och morföräldrarnas hela levnadsbanor (om de t ex flyttat, bytt arbete, ekonomiska bakslag, et Detta innehållsrika material gör att man ser annorlunda på den här gruppen som har blivit ett argument i jämlikhetsdebatten.

De sociala kategorier som statistikerna använder sig av leder ofta till forma homogena, där de inblandade själva intuitivt upplever att det finns hierarkier. Dessa hierarkier framträder däremot om vi får tillgång till familjernas historia. På samma sätt synliggörs de sociologiskt sett mest passande egenskaperna som gjorde det möjligt för vissa kategorier inom de "folkliga klasserna" att göra sina barn till folkskollärare.

Det är genom att söka sig tillbaka till familjens levnadsbana, till övergången mellan farfaderns och faderns yrke, till utflytningen från landsbygden, till de ekonomiska bakslagen, framtidsföreställningarna, osv. som man kan komma åt relationen mellan habitus och yrke.

I de fall folkskollärarna kommer från arbetarfamiljer, så skiljer sig dessa familjer på flera sätt från övrig arbetarklass vid den här tiden: yrkesstabilitet, försök att upprätthålla en ekonomisk och social strategi som ska göra det möjligt för barnen att slippa de allra tyngsta arbetena, en planerad hushållsekonomi. Folkskollärarna med arbetarbakgrund betonar ofta i sina berättelser den yrkes- eller hantverkstradition som funnits i familjen.

Sammantaget kan man säga att flertalet av dessa arbetarfamiljer urskiljer sig genom att besitta en yrkeskompetens eller ha relativt höga kulturella ambitioner. Det här har av lärarna beskrivits som ett "klimat" där deras "lärarkall" kunnat få utvecklas.

De som kommer ur de lägre mellanklasskikten, oavsett om de växt upp i staden eller på landet, påpekar ofta att deras far- och morföräldrar varit bönder.

Det betyder att deras familjer brutit upp från jordbruksnäringen när den stora utflyttningen från landsbygden äger rum. Deras inställning präglas av distanserad närhet till bondesamhället.

Skälet till att den blivande läraren kunde realisera sitt "lärarkall", är inte att han är son till en lägre tjänsteman, utan för att han är son till en lägre tjänsteman som i sin tur är son till bonde eller hantverkare på landet som generationsmässigt grundlagt en pessimistisk syn på bondesamhällets eller hantverksnäringens framtid. Familjernas utbildningsstrategier kan därför ses som ett av flera uttryck för deras pessimistiska syn på sig själva som klass eller klassfraktion.

Med studien av familjernas levnadsbana kommer man även åt den framtidsvision som drev föräldrarna till att göra en eller flera av sina barn till folkskollärare. Det är genom denna förmedlade framtidsvision som man sannolikt bäst kan förstå "harmonin" mellan agenternas sociala egenskaper och folkskolläraryrkets objektiva förväntningar.

För dessa familjer ur ett uppåtstigande småborgarskikt, som ständigt tvingas visa prov på den sociala goda viljan, präglas förhållandet till den sociala världen av insikten om vad som ligger inom räckhåll för dem. På samma sätt är de familjer vars historia kännetecknas av konkurser, uppbrott från landsbygden, ekonomiska bakslupp på grund av misslyckade satsningar, präglade av vetskapen om den sociala och ekonomiska ordningen. Dessa erfarenheter av stagnation, uppbrott och begränsade utvägar kan ha haft samma inskränkande effekt som den kunskapsmoral som var allerstädes närvarande i folket.

skollärarnas utbildning.

Som söner och döttrar till ett släkte av bönder och hantverkare, har dessa blivande folkskollärare ett särskilt förhållande till sina rötter. Den kunskap och de färdigheter som tidigare generationer förlitat sig till, visar sig inte längre duga. Därmed skapas förutsättningar för att folkskollärarna på förhand kommer att inta ett förhållande av erkännande och tacksamhet till den kultur som lärarseminariet förmedlade. Lärarseminariet erbjuder dessutom en yrkeskarriär som ger dem vissa möjligheter att hålla kvar det förflutna: barndomen, det cykliska läsåret med de återkommande höst- och vårterminerna, det mytiska förhållandet till ett tidlöst bondesamhälle.

Denna utbildning, som har gemensamma drag med ett förflutet bondesamhälle, t ex den cykliska tidsuppfattningen, och därmed, till vissa delar överensstämmer med individens egna erfarenheter, får karaktären av ett personligt muséum.

3. Livsberättelser och familjehistorier: socialarbetarna.

Samstämmigheten mellan yrkets sociala historia och de individuella sociala historierna ger en sociologisk förklaring till ^{det} vi i allmänhet brukar beskriva som yrkeskall. Den förklarar på samma sätt varför man satsar och engagerar sig i vissa institutioner. Genom att söka mig till ett annat, och denna gång samtida område

fick jag möjlighet att fördjupa dessa tankegångar.

I Frankrike har socialarbetet funnits som yrke sedan andra världskriget. Denna del av socialarbetarkåren arbetar med "missanpassade" barn och ungdomar, med problem och svårigheter av helt olika slag: det kan gälla rörelsehandikappade eller psykotiska barn, kriminella eller på annat sätt socialt belastade barn.

Arbetsuppgifterna som socialarbetarna definierar som motsatsen till det som skolan gör, består i att ta hand om barn som inte "platsar" i skolan. Uppgifterna skiljer sig också åt beroende på vilka barn och vilken institution det gäller, det kan handla om sjukhus, ungdomsfängelser, behandlingscenter, skyddade verkstäder, ungdomshem, ungdomsgårdar, osv.

De första fackliga föreningarna bildades 1947, och fram till början av 60-talet var det knappast något lockande yrke. Bland dem som arbetade på barn- och ungdomskolonierna kunde man finna f.d. scouter och religiöst troende, män som likaväl hade kunnat bli mentalskötare och kvinnor som hade kunnat bli socialassistenter. Men i början av 60-talet konstaterar man en kraftig ökning av antalet sökande till socialarbetarutbildningarna och, mellan 1970 och 1974 fördubblas elevantalet från 4 till 8000.

Parallellt med denna något märkliga uppgång, ökar andelen män mycket snabbt. Tidigare har det framför allt varit ett kvinnoyrke. Likaså minskar skillnaden mellan mäns och kvinnors sociala bakgrund. Kvinnorna har fram till den här perioden en betydligt högre social bakgrund.

Det betyder att det här handlar om en helt ny "generation" socialarbetare, och där vi, på samma sätt som för folkskollärarna, måste bestämma de sociala villkor som styr "yrkesvalet".

Det paradoxala är att samtidigt som yrket förnyas, så utsätts det för mycket kritik och ideologiska angrepp, framför allt från dem som har valt att utöva det.

Vi ska pånytt vända intresset mot individernas sociala familjehistoria, och i det här fallet handlar det om dem som blev socialarbetare åren mellan 1965 och 1975.

Utifrån det material jag förfogar över: statistik, regionala studier och intervjuer, visar det sig ånyo nödvändigt att betrakta den sociala bakgrunden i sitt historiska perspektiv.

Vad säger oss egentligen statistiken som vid ett visst ögonblick fångar upp faderns yrke? Här gäller det en undersökning som gjordes 1973 på initiativ från Hälsoministeriet bland 16 socialarbetarutbildningar på landsorten. I den här undersökningen tillhör 16% av männen och 15,7% av kvinnorna de högre klasserna, 47% av männen och 54,4% av kvinnorna kommer ur medelklassen, 29,5% och 27,9% kommer ur olika av arbetarklassen och 6,6% av männen och 11,2% av kvinnorna kommer från lantarbetarfamiljer. Dessa siffror visar, vid en jämförelse med den sociala tillhörigheten för alla 18-åringar 1975, på en underrepresentation för arbetarklass och på en ganska svag överrepresentation för överklass, men framför allt på en stark överrepresentation för medelklass.

Vi kan med andra ord konstatera en betydande spridning av den sociala bakgrunden. Om vi däremot studerar medelklassens domians i den nationella statistiken och familjernas levnadsbanor såsom de framträder i regionala studier, upptäcker vi att den här spridningen egentligen inte är så stor. Vi kan konstatera att det i familjernas levnadsbanor återfinns ett gemensamt drag: de kännetecknas nästan alla av att de gjort ett i tiden näraliggande socialt uppåtstigande. Vilken klas^sfraktion socialarbetarnas familjer än tillhör, så är de en del av den på ett likartat sätt. De försöker att befästa, fullfölja eller inleda ett socialt uppåtstigande: för de familjer som tillhör de övre skikten, är det fadern som stått för klivet uppåt, i medelklassfamiljerna arbetar både fadern och modern på att behålla den sociala positionen, och i arbetarfamiljerna är det ofta fadern som har befodrats.

När vi ställer faderns yrke i relation till det yrke farfadern hade, framträder den sociala bakgrundens historiska dimension. På samma sätt kan vi ställa faderns yrke vid den undersöktes födelse i relation till det yrke fadern hade när den undersökte börjar högstadiet, och senare när han träder ut i arbetslivet.

Uppgifter om familjens levnadsbana gör det möjligt att reflektera kring familjens värderingar, men framför allt kring deras framtidsföreställningar om utbildning och yrke. Att barnen lyckas med skola och utbildning är ett villkor för att familjen ska kunna fortsätta det sociala uppåtstigande de nyligen inlett.

Det sker under de här åren stora förändringar inom utbildningssystemet. Allt fler tillbringar allt längre tid i skolan, övergången från grundskola till gymnasium har blivit mer självklar till

följd av gymnasieskolans utbyggnad, skolbetygens värde försämras, samtidigt som arbetsmarknaden fäster allt större vikt vid skol- och utbildningsmeriter.

Det är under den här specifika perioden, när dessa stora förändringar inom skola och yrkesliv äger rum, som föräldrarna till dem som senare blev socialarbetare utformar planerna för sina barns skolgång. Den här situationen gör att familjen hamnar i något som man skulle kunna kalla strukturellt glapp mellan de förväntningar föräldrarna har på skola och utbildning och de nya villkor som faktiskt råder för barnens skolgång. Genom att föräldrarna är relativt lågutbildade och har knappa kunskaper om hur skolsystemet fungerar håller de fast vid en bild av skolan som inte längre är giltig. Deras föreställningar om skola och utbildning är formade i en tid då utbildningssystemet såg annorlunda ut. De lever alltså i tron att studentexamen är en prestigeladdad examen, att vägen genom gymnasiet automatiskt leder in på höga och prestigefyllda studier, liksom att de humanistiska ämnena är lika viktiga, kanske t o m viktigare än de naturvetenskapliga. Det är utifrån denna otidsenliga bild av skolsystemet som framtidsföreställningarna formas.

De som blir socialarbetare under den här perioden är på sätt och vis ett gränsfall inom den s k. "missbrukade generationen". Att det är dessa gränsfall som först får känna av de sociala effekterna av förändringarna inom utbildningssystemet, sammanhänger med det säregna draget hos familjernas levnadsbanor. Det är detta drag, dvs höga kulturella ambitioner, viljan till uppåtstigande, osv. som

får dem att starkt tro på skolan samtidigt som det gör dem blinda för de uppkomna förändringarna.

De flesta av socialarbetarna har gått igenom gymnasiet. I flertalet fall har de gått på någon av de humanistiska linjerna, sällan på de tekniska eller de naturvetenskapliga linjerna. Åren på gymnasiet har givit dem ett betyg, vars värde de svävar i ovisshet om.

Den stämning av tilltro till skola och utbildning som rådde i hemmet kommer pånytt fram i intervjuerna: berättelsen om den egna skolgången vävs samman med föräldrarnas förhållande till skolan. Det som dominerar dessa livshistorier är konfrontationen mellan föräldrarnas föreställningar om skola och yrkesliv och de egna konfliktfyllda erfarenheterna från skola och arbetsliv.

Den information som framkommer genom att historiskt betrakta familjens sociala bakgrund kan, med andra ord, ställas i relation till individens sätt att skildra familjebakgrunden. Det tycks som om socialarbetarna vore mer intresserade av att sociologiskt analysera sina familjehistorier än att berätta om dem. När de redogör för valet att bli socialarbetare, kommer de ofrånkomligen in på en av familjens stridsfrågor som de nu på kritisk distans försöker analysera och förstå, och på så sätt ge en förklaring till varför relationen till föräldrarna ofta varit spänd och inflammerad

Det handlar om att begripa och göra förståeligt de teman ur familjehistorien som präglats av sådant oförstående. Att reflekterande se tillbaka på familjens förflutna, framstår därför som ett socialt behov.

De förväntningar föräldrarna satte till sina barns framtid infriades aldrig. Den familjehistoria, som de ur kritisk synvinkel återger, innebär samtidigt en uppgörelse med föräldrarnas orealistiska förväntningar. Och berättelsen spinner kring detta tema: föräldrarna menar att barnen har missat sina chanser och barnen menar att föräldrarna har offrat sina liv för karriären. Denna sociala förvirring, inom såväl barn- som föräldragenerationen, är sannolikt orsaken till det stora intresse, som under de här åren råder för psykologiska förklaringar till barn-föräldragenerationen. Förvirringen i tiden, som leder till kritik av skolan såväl som familjen tolkas snävt som familjeangelägenheter och inte som ett uttryck för strukturella förändringar.

Under den här etappen av studien är det främst förhållandet mellan sociologi och psykologi som är det primära. En detaljerad studie av föräldrarnas och barnens sociala levnadsbanor, som vi relaterar till förändringarna inom skola och yrkesliv, gör det möjligt att sociologiskt förstå så k ungdoms kriser och relations kriser mellan barn och föräldrar. Analysen av den sociala levnadsbanan kom även att inbegripa en analys av individens subjektiva förhållande till

familjens sociala levnadsbana, vilket var ett av studiens väsentligaste bidrag. Det här sättet att i efterhand utvärdera föräldrarnas förhållande till den sociala världen och de framtidsbilder man som barn översköljdes med, ger en särskild substans åt berättelsen om familjebakgrunden, vilket i sin tur går att hantera sociologiskt. Berättelsen struktureras på olika sätt beroende på om barnet gått i faderns fotspår eller inte. Man kan därför säga att en livsbiografi inte är något material som talar för sig själv. Det är först när man förfogar över en samling livsbiografier, berättade av individer som levt under likartade strukturella villkor, som man sociologiskt kan hantera sättet att berätta om det förflutna.

Innan jag avslutar den tredje punkten vill jag säga något om de sociala villkoren för socialarbetarnas "yrkesval". I en mening är det ett naturligt val, eftersom det räcker med studenten för att komma in på socialarbetarutbildningen. Men i en annan är det ett "oförutsägbart" val, och där just det "oförutsägbara" är av stor betydelse. För föräldrarna framstår socialarbetaryrket som ett säreget yrke, svårt att definiera och det ingår knappast i de framtidsvisioner de gjort upp för sina barn. För barnens del framstår det som ett yrke där tankarna om befodran och karriär får ge vika för ett personligt skapande förhållande till yrket. Genom att välja detta yrkesområde valde de motsatsen till det förutsägbara och det förutbestämda, det, som de menade hade stympat föräldrarnas liv och stängt in barndomen i ett slags fälla.

Den fråga som återstår att studera är hur detta yrkesområde som ytterst styrs av den psykiatriska läkarvetenskapen och rättsväsendet kunde locka så många unga, som i sitt avståndstagande till familj och skola, tog avstånd från alla former av normaliserande institutioner.

4. Den sociala historien mot den institutionella historien: det "missanpassade" barnet.

På samma sätt som jag gått till väga med sekelskiftets folkskola, ska jag här försöka lyfta fram de strukturella drag som utmärker det sociala arbetsområdet, de system av symboliska motsatspar som strukturerar området och det ideologiska arv som t ex gjort att det här området alltid framställt sig som ett nytt och ständigt föränderligt område, - till skillnad från det statliga skolväsendet som "förstenat i rutiner". Precis som studien om folkskolan, var det nödvändigt att analysera den institutionella historien utifrån en betydligt vidare synvinkel.

Det var först och främst viktigt att bryta med det vedertagna språkbruket. Idag säger sig det här området arbeta med "missanpassade" barn. Men termen är ny. Det var först på 50-talet som barnpsykiaterna började bruka termen. Det betyder ju. inte att det inte tidigare funnits "missanpassade" barn. Vad det i stället betyder, är att det har pågått strider om sättet att benämna och klassificera, och att det

bakom denna språkstrid doldes en kamp mellan olika yrkesgrupper. Att skriva socialhistoria över det här yrkesområde är att också skriva historia över dessa språkstrider. Så snart man accepterar en benämning, är man tvingad att hålla sig till det språkbruk som varit det dominerande i institutionens historia.

Jag har alltså valt att använda en, institutionellt sett, neutral term; barn och ungdom med problem, (problembarn), och att över en lång tidsperiod studera de benämningar och de institutioner som varit i bruk för barn med "problem". De ord som efterhand kom att bli de vedertagna, avspeglar faserna i kampen mellan de vetenskapliga disciplinerna, yrkena och institutionerna. Problembarnets historia börjar med industrialismens första årtionden.

a) 1830 till 1870, tiden från slutet på Andra kejsardömet fram till Pariskommunen. Benämningen och omhändertagandet av problembarn är under den här perioden kopplad till frågan om fängelsestraff. Över givna barn, dagdrivare och storstädernas tiggerbarn som med jämna mellanrum åker in och ut i fängelserna, blir snart föremål för intresse för filantroper, jurister och präster. Det uppstår ett flertal beskyddar-sällskap "till skydd för de unga intagna". Deras uppgift är att verka för att det byggs särskilda fängelser för minderåriga. Den här aktiviteten resulterar framför allt i "lantbrukar-kolonierna", ett slags uppfostringsanstalter belägna på landet. Kolonierna kommer till på privat initiativ från en grupp välgörenhetsidkare, och hela verksamheten präglas frivillighet: personalen som rekryteras från kyrkan, har ingen eller mycket lite lön, startkapitalet är inte direkt bindande till verksamhetens utformning, osv.

Det inrättas även uppfostringsanstalter i det offentliga regi, men dessa tar bara emot de svåraste fallen.

Det område som omhändertar problembarn struktureras mot slutet av den här perioden utifrån motsatsförhållandet privat/offentlig.

Det offentliga står för det repressiva, det privata däremot för medmänsklighet och uppfinningsrikedom.

Domare, aktiva inom välgörenhetssällskap arbetar på att inrätta en domstol för minderåriga. Den verksamhet som beskyddarsällskapen bedriver resulterar i en kraftig ökning av antalet fängslade barn. Domstolarna sänder hellre barnen till de fängelser som bevakas av dessa sällskap.

b) Mellan perioden 1880 och 1914 bevittnar man framväxten av en barndomens marknad. Med införandet av den obligatoriska skolan, tilltar debatten om barnet, som då antingen kallas "olycklig" eller "vanartig", mellan förespråkarna för den allmänna fattigvården och anhängarna av privat välgörenhet. Det stigande antalet studenter vid samma tid i ämnen som litteratur, juridik och medicin skapar behov av nya arbetsmarknader.

Staten går till angrepp mot de ulantbrukarkolonier som leds av kyrkan, och lägger ner över 40 stycken. Samtidigt skapas alltfler beskyddarsällskap av de unga domarna. De gemensamma privata intressena, med behov av vidgade institutionella ramar, sammanfaller med vissa strävanden inom domarkåren för att inrätta ett nytt område ino:

juridiken, vilket skulle kunna erbjuda nya tjänster. För jurister och fängelseansvariga uppstår en verklig marknad, som senare resulterar i en Domstol för minderåriga. De privata intressena kanaliseras till de nya institutionerna som skapats av beskyddarsällskapen. Staten behåller kontrollen över de "hårda" områdena av återuppfostran: ungdomsfängelserna och uppfostringsanstalterna.

Även kring folkskolan uppstår en marknad för problembarn. Från sekelskiftet är det pedagoger, läkare och psykologer som pekar ut de "onormala skolbarnen". Det är i valet av termologi och klassificeringssystem som striderna mellan medicinare och icke-medicinare om den legitima ensamrätten till skolans avvikare, kommer till uttryck. Till slut tillkommer lagen från 1904 som förordar byggande av särskilda institutioner för "efterblivna" och "instabila" barn: dvs. de barn som varken kan tala eller uppträda ordentligt. Här framträder således en ny yrkeskår på "problembarnets marknad", nämligen läkarna. Samtidigt får de konkurrens från en annan och ny disciplin, psykologin. Det blir statens uppgift att omhänderta skolans "problembarn". Arbetet med att skapa en allians mellan de privata intressena, medicinen och psykologin återstår ännu.

c) Perioden från 1920 fram till krigsutbrottet 1940. Under den här perioden sker få förändringar. Inom läkarkåren diskuteras de ömsesidiga fördelarna av att det är rättsväsendet och läkarvetenskapen som tar hand om de avvikande barnen. Institutionerna som drivs i

i beskyddarsällskapens regi, förvärvar under den här tiden ensamrätten till de barn som dömts av domstol. Men den allt strängare kontrollen från statens sida, driver dessa sällskap att för sin verksamhet söka vetenskapligt stöd hos den unga barnpsykiatrin, och att öka de privata servicebyråerna som fungerade som ett slags informationsnät åt ungdomsdomstolarna. Resultatet blir en kraftig ökning av antalet socialassistenter, som utbildas i kyrkans regi. Staten behåller ansvaret för de "hårdaste" delarna av ungdomsdomstolen, dvs. de som tar hand om de svåraste fallen. Och folkskolan ser inte till så många "onormala elever", de svaga eleverna tillåts sitta längst bak i klassen och får lämna skolan utan folkskolebetyg.

d) 1945-70. Efter krigsslutet är situationen ganska oklar för dessa institutioner. Behoven ökar till följd av kriget. De får nu tar emot föräldralösa och övergivna barn, sjuka, ungdomar som tidigare varit aktiva inom motståndsrörelsen och som inte lyckas återanpassa sig, o Motsättningen mellan det privata och det offentliga skärps pånytt till följd av den politiska situationen; dels införs ett sjukförsäkringssystem som av många läkare uppfattas som hot mot friheten, dels bidrar stridigheterna inom motståndsrörelsens olika fraktioner till att öka motsättningarna.

Vilken följd får dessa ideologiska konfrontationer för det sociala området? En av konsekvenserna, när det gäller den rättsliga sidan, är tillkomsten av en ansvarsmyndighet inom justisiedepartementet, vars uppgift är att se över tvångstillsynen. Denna myndighet, som

till största delen besätts av jurister med vänstersympatier, strävar efter att öka kontrollen över de privata institutionerna, som ofta anklagas för föråldrade vårdmetoder och bristfällig bokföring. Deras arbete syftar även till att befästa rättsväsendets monopol på de avvikande barnen.

Kontrollen över monopolet, är temat för de ökande motsättningarna mellan läkare och jurister, åren mellan 1945 och 50.

Men läkarna förblir inte passiva i denna nationella tillskyndan till barnets försorg. Och åren efter krigsslutet är en period öppen för förändringar. Men för att motsättningarna ska framträda i öppen dager, räcker det inte med inre stridigheter yrkesgrupper emellan om det institutionella och vetenskapliga monopolet på att klasificera och omhänderta "problembarn". Det fordras att det samtidigt utvecklas politiskt-ideologiska strider. Och att det till slut finns en reell ökning av "problem" bland barn och ungdomar, och för det lämpade sig efterkrigstiden mycket bra.

Läkarstriden kommer främst att utkämpas av barnpsykiaterna. De finner en "naturlig" bundsförvant i de privata institutionerna, som å sin sida är angelägna att komma ifrån det förmyndarskap staten satt dem under, och uttrycker sitt stöd för läkarvetenskapen som "liberalismens bastion mot en allt frihetsinskränkande stat". De gamla institutionerna som startats av de privata beskyddarsällskapen byter skepnad och uppträder som medicin-pedagogisk-psykologiska behandling institutioner av olika slag. Under medicinsk täckmantel uppstår nu en hel rad olika institutioner, sjukdomsbilder uppfinns i takt med

att institutioner startas.

Motsättningen mellan de institutioner som arbetar med missanpassade barn och det statliga skolväsendet är till sist ett faktum. Skolan framställs pånytt som en trång och instängd värld i jämförelse med den öppenhet och förnyelse som skulle vara kännetecknande för den sektor som arbetar med missanpassade barn. Läkarvetenskapen går segrande ur striden, monopolet är slutgiltigt deras.

Det historiska perspektivet gör det möjligt att få syn på de sociala omständigheter som skapat den bild institutionen har om sig själv. Den arbetsmarknad som socialarbetarna investerar i under åren kring 1968 kännetecknas av de strukturella drag som dess historia givit upphov till. De bilder som förknippas med detta arbetsområde talar om ständig förnyelse och om kamp mot det förlegade, om flexibilitet och om kamp mot byråkrati, om personliga förhållningssätt till arbetet i kontrast till tjänstemannens utstakade karriär, om ständiga ifrågasättanden av det vedertagna i kontrast till "insnöade" lärare, osv.

Det uppstår således en harmoni mellan de förväntningar dessa unga har när de kliver ut på arbetsmarknaden och särdragen hos det yrkesområde vi idag kallar socialt arbete. En arbetsmarknad som delvis styrs efter andra lagar, motviljan till skolväsendet som sedan länge funnits, gör att man tar mindre hänsyn till skolmeriter, för att istället värdesätta tankar om "kall", personliga förhållningssätt till sitt arbete, misstroende till etablerad kunskap.

Den mest intressanta lärdomen jag har kunnat dra av den här delen av forskningsarbetet, är hur nödvändigt det har varit att studera en så här lång tidsperiod för att få grepp om de strukturella egenskaper hos ett område som sedan länge förpassat tankarna om frivillighet, om konflikterna mellan det privata och det offentliga, mellan kyrka och stat till de dolda delarna av institutionens historia. Denna arbetsmarknad som man vid först påseende trodde expanderade till följd av nya rön inom barnpsykiatrin, är i själva verket resultatet av en ideologisk kamp som aldrig riktigt släpper taget.

På denna arbetsmarknad kan socialarbetarna spela på den sociala och yrkesmässiga identiteten, utforma arbetet efter eget huvud och slippa alla gängse klassificeringar inom skola och arbetsliv. Familjens historia kommer att betraktas utifrån en ny infallsvinkel, den som yrket ger upphov till, och som egentligen inte är något yrke, eftersom det är vad man gör det till. För pionjären finns det alltid en uppgift att fylla och att fylla den på nytt sätt.

Det här sättet att arbeta, med både ett historiskt och samtida material har gjort det möjligt för mig att upptäcka varaktigheten och kraften hos de bilder institutionen bär med sig som ett arv från det förflutna. Men för att förstå varför dessa bilder kunnat leva vidare, måste man studera de sociala villkor som producerat dem, vilket innebär att ställa de enskilda sociala historierna i

relation till yrkets sociala historia.

Skälet till att den arbetsmarknad som det sociala arbetet idag utgör, kan framställa sig som motsatsen till allt vad skola heter, sammanhänger med det faktum att den obligatoriska skolan, alltsedan den grundades haft bilden om sig att vara rigid och kulturellt otillräcklig. Dessa bilder formades vid en tidpunkt, när folkskolan tilldelades en nedvärderad position inom det akademiska och intellektuella fältet. Orsaken till att denna arbetsmarknad kan framställa sig som en fri arbetsmarknad, är att den under loppet av sin historia dragits in i det strukturella motsatsförhållandet mellan privat och offentligt.

Innan jag avslutar, skulle jag för ett ögonblick vilja återvända till sekelskiftets folkskollärare och till frågan om förhållandet psykologi - sociologi. Det visar sig i intervjuerna med socialarbetarna, att deras berättelser om sin sociala bakgrund, inte enbart handlar om familjens sociala levnadsbana, utan också det egna personliga förhållandet till familjens historia.

När det gäller folkskollärarna, har jag försökt analysera deras självbiografier såsom de kommer till uttryck i romaner och dikter. Vi kan anta att ett material av det här slaget, på ett helt annat sätt berättar om familjens historia och om den personliga upplevelsen av folkskolläraryrket än vad som framkommer i de officiella enkäterna. I romaner och dikter talas det mest om rotlöshet, om klyftan mellan den man var och den man blev, om känslan av att uppleva sig som splittrad. Här ställs bondevärlden mot böckernas värld som fascinerar och fångslar, men som ger en känsla av att likt en utomstående betrakta sig själv. Romanerna och dikterna vittnar om hur brutalt de rycktes loss från sin uppväxtmiljö och om den sorg

och saknad de kände. Dessa texter lär oss mycket om våldet i de processer som formade folkskolläraryidentiteten. Man förstår också bättre varför dessa män och kvinnor som slog in på lärarbanan blev folkskollärare så fullt och helt, och på så sätt bidrog till att göra folkskolan till en föga tånjbar institution.

Översättning: Elisabeth Hultqvist